

SUV TANQISLIGI SHAROITIDA QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARINING TANNARXINI KAMAYTIRISHNING AYRIM MASALALARI

Qalandarov Javohir Dilmurod o'g'li
Qarshi davlat texnika universiteti talabasi

Annotatsiya: Qishloq xo'jaligida yetishtirilgan tovarlarning tannarxi bu uni ishlab chiqarish uchun qilingan sarflarning pul hisobidagi ifodasidir. Tannarx, narx, foyda kabi iqtisodiy kategoriyalarni bilmasdan turib daromad, rentabellik kabi iqtisodiy kategoriyalarning mazmumini tushunib bo'lmaydi. Qishloq xo'jaligi tovarlarining tannarxini kamaytirib borishda suv resurslaridan tejamkorlik bilan foydalanish alohida o'ringa ega. Busiz qishloq va suv xo'jaligida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga erishish mumkin emas.

Kalit so'zlar: oziq-ovqat xavfsizligi, qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish, tannarx, yer fondi, suv resurslari, suv resurslari, qayta tiklanadigan yer usti va yer osti suvlari, sug'orish tannarxi, sug'orish tizimi, agromelioratsiya kompleksi, global ochlik indeksi.

Asrimizning dastlabki yillaridan boshlab butun dunyoda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash borasida qator chora-tadbirlarning amalga oshirilishi natijasida mamlakatimiz dunyoda tobora o'z o'rniga ega bo'lib, bosqichma-bosqich Xalqaro global reytinglardagi mavqeini yaxshilab bormoqda, jumladan mamlakatimiz 2019 yilda Global ochlik indeksi bo'yicha o'tkazilgan reyting baholash tizimida 119 mamlakat o'rtasida 49-o'ringa chiqib oldi va 10,7 ko'rsatkich bilan "mo'tadil" darajaga erishdi (1).

Mamlakatimizda qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirishda ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, agrar sektorning eksport salohiyatini sezilarli darajada oshirish, ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining tannarxini muttasilkamaytirib boorish, iqtisodiy islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilab qo'yildi(2).

Albatta, qishloq xo'jaligidagi natijalar har bir mamlakatning mavjud yer fondiga va suv resurslariga bevosita bog'liq bo'ladi. O'zbekistonning suv resurslari qayta tiklanadigan yer usti va yer osti suvlari, antropogen foydalanishdan qaytadigan suvlar (drenaj va oqova suvlar)dan iborat. O'zbekiston hududida 17777 ta tabiiy oqar suv manbalari (Amudaryo havzasida - 9930 ta, Sirdaryo havzasida - 4926 ta) va 500 dan ortiq ko'l bo'lib, Aydar-Arnasoy ko'llar tizimi ularning tarkibida kattasi hisoblanadi (3). O'zbekistonning suv resurslari qayta tiklanadigan yer usti va yer osti suvlari, antropogen foydalanishdan qaytadigan suvlar (drenaj va oqova suvlar)dan iborat.

Mamlakatda prognoz qilingan hajmi sutkasiga 75,5 mln. metr kubni tashkil

etadigan chuchuk suv va biroz shoʻrlangan yer osti suvlari konlarida 26 mingdan ziyod quduqlar mavjud. Markaziy Osiyodagi beshta va qoʻshni Afgʻoniston mamlakati oʻrtasida suv taqsimlash sxemalariga muvofiq Amudaryo va Sirdaryo havzalari boʻyicha Oʻzbekistonning limiti 100 foizli limitda yiliga oʻrtacha 63,02 km.kubni tashkil etadi. Suv olish limitidan foydalanish tahlili shuni koʻrsatadiki, Oʻzbekiston oʻrta hisobda 85 foiz, suv kamchil yillarda esa 70-75 foizga yaqin suv oladi.

Butun dunyo boʻyicha ishlab chiqarilgan tovarlarning va shu jumladan qishloq xoʻjaligi ekinlarining hosildorligini oshirish evaziga mahsulot tannarxini kamaytirib borish alohida ahamiyatga molikdir.

Mahsulot tannarxi bu uni ishlab chiqarish uchun qilingan sarflarning pul hisobidagi ifodasidir. Tannarxni va uni kamaytirishni tushunmasdan qishloq xoʻjaligida qiymat qonunidan ongli ravishda foydalanish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga erishish mumkin emas (3).

Mahsulot tannarxini kamaytirishda suv resurslaridan oqilona va tejamkorlik bilan foydalanish muhim unsurlardan biri hisoblanadi.

Suv xoʻjaligi tashkilotlarining harajatlari mazmuni, hajmlari va tuzilishiga koʻra oʻz xususiyatlariga ega. Suv - melioratsiya xoʻjaligining xususiyati - asosiy fondlarning yuqori qiymati, binobarin, ishlab chiqarish harajatlariidagi amortizatsiya ajratmalarining yuqori ulushidir. Oʻzbekiston qishloq va suv xoʻjaligi vazirligi tizimiga kiradigan melioratsiya tizimlarini ishlatadigan boshqarmalar va boshqa ekspluatatsion suv xoʻjaligi tashkilotlarida sarflarni rejalashtirish va hisobga olish kapital taʼmirlash, ekspluatatsiya harajatlari hamda sarflar koʻrsatiladigan yagona 2-v shakli boʻyicha olib boriladi.

Qishloq xoʻjaligida sugʻorish manbalaridan suv olishdan sugʻorishgacha boʻlgan jarayonni qamrovchi yagona agromelioratsiya kompleksi boʻlgan sugʻorish tizimi ikkita mustaqil korxona qaramogʻidadir.

Sugʻoriladigan tizimlar xoʻjaliklararo qismini ishlatishni suv xoʻjaligi tashkilotlari, xoʻjalik ichki qismini ishlatishni esa suv isteʼmolchilari boʻlgan xoʻjaliklar amalga oshiradilar.

Yerlarni sugʻorish bilan bogʻliq sarflarni tegishli ravishda tuman suv xoʻjaligi ishlab chiqarish boshqarmasi va qishloq xoʻjalik korxonalari qiladilar. Ular xoʻjaliklararo qismini, ichki xoʻjalik qismini ishlatish hamda sugʻorishlar oʻtkazish sarflaridan tarkib topadi. 6

Davlat xoʻjaliklararo tizimlarining qishloq xoʻjalik mahsulotidagi ulushi mahsulot turi, gidrotexnika inshootlari balansli tannarxi, isteʼmol qilinadigan suv miqdoriga bogʻliq holda 10 dan 15 % gacha, ayrim tizimlar boʻyicha esa 20 % gacha tebranib turadi (3).

Suv xoʻjaligida ekspluatatsiya harajatlari quyidagi tadbirlarni oʻtkazishga boʻlinadi:

Boshqarmalar va uchastkalarining ekspluatatsion shtatini saqlash. Ma'muriy apparat va liniya xodimlarining ish xaqi: safar harajatlari hamda dala ustamalari, idora pochta-telegraf va boshqa ma'muriy - xo'jalik harajatlari bu harajatlarning asosiy turlari hisoblanadi;

Ekspluatatsion harajatlar va joriy ta'mirlash ishlari. Bu guruhda gidroinshootlarni, gidropostlarni, fuqaro va ishlab chiqarish binolarini, aloqa vositalarini, ishlatiladigan yo'llarni, nasos stantsiyalarini, transport vositalarini saqlash va remont qilish harajatlari: himoyalash, tartibga solish hamda toshqinga qarshi ishlar va hisobga olinmagan boshqa ish turlari harajatlari birlashtiriladi:

-ishga tushirish - sozlash harajatlari - sug'orish tizimini ishga tushirish bilan bog'liq sarflar;

-boshqa harajatlar - daraxtlarni parvarish qilish harajatlari, sanitariya va toshqinga qarshi tadbirlar, materiallar, avariya extiyot qismlarni tayyorlash, mukofotlar harajatlari.

Tuman suv xo'jaligi ishlab chiqarish boshqarmasida mahsulotning bir turi bo'lgan sug'orish suvi va har qanday shakldagi barcha harajatlar suvga taalluqli bo'ladi. Sug'orish tizimlarida sug'orish manбайдan olingan suvning 1 m³

i tannarxi, xo'jalik cheklari nuqtalarida berilgan suvning

1 m³ i tannarxi, sug'oriladigan maydon 1 gektari 1 m³

i tannarxi, sug'oriladigan maydon 1 gektari

hisobidagi suvning tannarxi hisoblanadi (7).

Suvdan foydalanuvchi xo'jaliklarga berilgan suv tannarxi sug'orish manбайдan suv olish, uni magistral va xo'jaliklararo kanallarda xo'jaliklarga chek nuqtalariga berish uchun oqizish jami sarflar darajasini harakterlaydi.

Melioratsiya tizimlarini ishlatish bo'yicha ko'p ishlar mavsumiy harakterda bo'lgani uchun suv tannarxini faqat yil oxiridagina aniqlab bo'ladi. 1 m³ suvning tannarxi sug'orish tizimi yillik ekspluatatsion sarflar summasining xo'jalik cheki nuqtasida berilgan suv xajmiga nisbati sifatida aniqlanadi.

Sug'orish tizimlarini ishlatish harajatlari ko'p jixatdan mahalliy sharoitlar va tizimlar tipiga, ularning texnikaviy holatiga bog'liq bo'ladi.

Ichki xo'jalik sug'orish tizimi dalalarga suv berish va sug'orishni amalga oshirishga mo'ljallangandir. Ishlab chiqarish texnologiyasiga ko'ra ekspluatatsion tadbirlar ichki xo'jalik shaxobchasida sug'orish texnikasi bilan birgalikda amalga oshiriladi. Bunda shaxobchaning asosiy o'lchamlari ko'p darajada sug'orish texnikasi bilan aniqlanadi.

Ichki xo'jalik melioratsiya tizimlari suvdan foydalanuvchi xo'jaliklar mablag'lari hisobiga saqlanadi. Xo'jaliklardagi gektar-sug'orishning xaqiqatdagi tannarxi esa bevosita sug'orishlar o'tkazish bilangina bog'liq sarflar bo'yicha hisoblab chiqiladi.

Ichki xo'jalik shaxobchasi bo'yicha melioratsiya chiqimlarini qishloq xo'jalik

mahsuloti tannarxiga kiritishda sug'orishlar o'tkazish harajatlari bevosita sarflarga kiritiladi, chunki sug'orish ishlari konkret ekin bo'yicha muayyan dalada o'tkaziladi. Ichki xo'jalik sug'orish tizimini ishlatish harajatlari bevosita sarflarga kiritiladi, hamda ekinlar bo'yicha gektar sug'orishlarga mutanosib taqsimlanadi.

Shunday qilib, ichki xo'jalik tizimini ishlatish harajatlari xajmi va sug'orish tannarxiga sug'orish tizimi va melioratsiya texnikasidan foydalanish darajasi ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun mashinalar, mexanizmlar, uskuna va sug'orish tizimidan yaxshi foydalanish yo'li bilan dehqonchilik samaradorligini oshirish mumkin.

Suv ta'minoti tizimlaridagi suv olish, tashish va taqsimlash jarayonlari melioratsiya tizimlaridagiga nisbatan ancha murakkab inshootlarni talab qiladi. Bu erda suvni tozalash va sifatini yaxshilashga qo'shimcha sarflar zarur bo'ladi. Shuning uchun ishlatish sarflarining shakllanishi o'z xususiyatlariga egadir.

Qishloq xo'jalik suv ta'minoti tizimining yillik ishlatish harajatlari smetasi sarflarining xizmat ko'rsatuvchi xodimlar ish xaqi, amortizatsiya ajratmalari, elektr energiyasi, yonilg'i harajatlari kabi harajatlar moddalaridan tarkib topadi:

Suv ta'minotida realizatsiya qilingan 1 m³ suv tannarxi hisobidan tahlil qilinadi. Suv tannarxi hisobot yili oxirida yillik harajatlarning suv etkazib berish yillik hajmiga ko'ra aniqlanadi:

$$St = Uvts : W$$

Bunda:- Uvts – hisobot yili oxirida yillik harajatlar, so'm

-W – suv etkazib berish yillik hajmi, m³.

Suv ta'minoti tizimlarida elektr energiyasini ancha samarali nasos agregatlarini joriy qilish va truboprovodlardagi bosimni ko'plab yo'qotishga qarshi kurashish yo'li bilan tejash mumkin.

Suv ta'minoti tizimlariga realizatsiya qilingan 1 m³ suvning tannarxi sug'orishdagi nisbatan bir necha baravar ko'pdir.

Suv ta'minoti tizimlarida suv etkazib berish tannarxidagi eng katta ulushni amortizatsiya ajratmalari, ish xaqi va elektr energiyasi qiymati tashkil qiladi.

Ta'mirlash - qurilish ishlari tannarxi. Yangi suv xo'jaligi ob'ektlarini qurish, ishlab turganlarini rekonstruksiyalash va ta'mirlash - loyixa smeta xujjatlari asosida bajariladi.

Sarflar smetasida qurilish-montaj ishlarining qiymati va tannarxi belgilanadi. Smeta qiymati qurilish mahsuloti qiymatiga muvofiq keladi.

Qurilish-ta'mirlash ishlarining xaqiqatdagi tannarxi ishlab chiqarishning tarkib topgan sharoitlarida ishlab chiqarish sarflari bo'yicha aniqlanadi. U bajarilgan ishlar qurilish tashkilotiga qanchaga tushganligini ko'rsatadi.

Suv xo'jaligi qurilishidagi qurilish-ta'mirlash ishlari tannarxi tuzilishining xususiyati shundan iboratki, materiallar, detallar va instruktsiyalar harajatlarning umumiy sarflardagi ulushi qurilishning boshqa tarmoqlaridagiga nisbatan ancha

pastdir. Bu suv xo'jaligi qurilishida yer ishlari ustun turishi bilan izoxlanadi. Ayni vaqtda bu erda mashina mexanizmlarini ishlatish sarflari katta ulushga ega, u qishloq xo'jalik qurilishidagidan to'rt baravar yuqoridir.

Suv xo'jaligi qurilishidagi qurilish-ta'mirlash ishlari tannarxining tuzilishi iqtisodiyot rivojlanishi va texnika taraqqiyoti ta'sirida o'zgarib boradi. Maxsulot yoki ishlar tannarxi tuzilishini o'rganish uning tuzilishini ochib, kamaytirish rezervlarini aniqlash imkonini beradi.

Mamlakatimizda 2030 yilgacha bo'lgan davrda suv ishlatish samaradorligini 25 foizga oshirish, qishloq xo'jaligi ekinlarini sug'orishda suv tejaydigan texnologiyalar bilan qamrab olingan yerlarning umumiy maydonini 2 mln gektargacha, shu jumladan tomchilab sug'orish texnologiyasini 600 ming gektargacha yetkazish, tuproq qoplamali kanallarni beton qoplamaga hamda ichki sug'orish tarmoqlarining yopiq quvurli sug'orish tizimlariga o'tkazish bo'yicha yetti yillik dastur doirasida irrigatsiya tizimi va sug'orish tarmoqlarining foydali ish koeffitsiyenti ko'rsatkichini 0,73 gacha yetkazish, suv tejovchi texnologiyalarni ishlab chiqaruvchi mahalliy korxonalarning yillik quvvatini 300 ming gektarga yetkazish, 18,7 ming km yoki 66 foizi tuproq o'zanli bo'lgan magistral va xo'jaliklararo kanallarning beton qoplamali ulushini 13,1 ming kmga yoki 46 foizga yetkazish, kuchli va o'rta sho'rlangan sug'oriladigan yer maydonlarini 430,0 ming gektargacha, yer osti suv sathi muammoli holatda bo'lgan yer maydonlarini 773,4 ming gektargacha kamaytirishdan iborat bo'lgan vazifalar qo'yilgan (8).

Suv tanqisligi sharoitida qishloq xo'jaligi mahsulotlarining tannarxini kamaytirish yuzasidan quyidagilarni xulosa sifatida keltirish mumkin:

1. Butun dunyo bo'yicha, jumladan O'zbekistonda ham suv bilan bog'liq bo'lgan muammolar yil sayin keskinlashib bormoqda.
2. Suv resurslaridan tejab foydalanish qishloq xo'jaligi tovarlarining tannarxini kamaytirishda muhim unsurlardan biri bo'lib hisoblanadi.
3. Suv xo'jaligi tashkilotlarining harajatlari mazmuni, hajmlari va tuzilishiga ko'ra o'z xususiyatlariga ega.
4. Suv - melioratsiya xo'jaligining xususiyati - asosiy fondlarning yuqori qiymati bilan bir qatorda suv resurslarini ishlatish, ishlab chiqarish harajatlaridagi amortizatsiya ajratmalarining yuqori ulushda ekanligidadir.
5. Mamlakatning suv resurslari balansini ishlab chiqish va uning ustidan doimiy monitoring o'rnatish tizimini joriy qilish.
6. Suv bilan bog'liq ishlarni bajarishga xususiy sektorni va chet ellik tadbirkorlarni jalb etish.
7. Suv bilan ta'minlanish joylarida suv iste'molini hisobga oluvchi hisoblagichlar o'rnatish.
8. Suv xo'jaligi muassasalarida raqamlashtirish tizimiga o'tish.

9. Suv inshootlariga elektr energiyasi va boshqa resurslarni tejaydigan zamonaviy texnologiyalarni keng joriy qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://www.welthungerhilfe.org/hunger/global-hunger-index/>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 2017 yil 7 fevral, PF-4947-son farmoni <http://www.lex.uz>.
3. O'zbekiston Respublikasi Statistika Qo'mitasi materiallari. Toshkent, 2019.
4. Ральф Ф. Зеленая революция. Экономический рост без ущерба для экологии. Пер. с немец. – М.: АНФ, 2016. стр. 204.
5. ЮНЕП, 2011 г. Навстречу «зелёной» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности www.unep.org/greeneconomy.
6. "Зелёная экономика" - новый вектор глобального развития: возможности и вызовы для России // Проблемы национальной стратегии № 4 (37) 2016. стр. 58-102.
7. Ochilov S., Ergashrva Sh. Qishloq va suv xo'jaligi stistikasi. - Toshkent, 2018, 196-bet.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentiyabrdagi "O'zbekiston - 2030" Strategiyasi to'g'risidagi PF-158 –sonli Farmoni.